

Путеви заштите споменика народне материјалне културе

НАДЕЖДА ПЕШИЋ-МАКСИМОВИЋ

Дела народне материјалне културе и стваралаштва однедавно су уврштена у заштићено споменичко наслеђе.

У настојањима да се сеоско наслеђе цени као равноправно градском, чешки конзерватор Д. Либал види „револуционарну промену у основној концепцији заштите. А тиме се истовремено, постављају и нови, до сада непознати проблеми.“¹

У нашем првом Закону о заштити споменика културе, објављеном у тек ослобођеној земљи, 1945. године, споменици народне материјалне културе — поједностављено названи „етнографски или етнолошки“² — постали су равноправни са осталим споменицима културе.

Равноправност споменика народне материјалне културе и стваралаштва, у нашој републици, потврдио је Први републички закон о заштити споменика културе, чију тридесетогодишњицу слаavimo ове године. У овом закону изричито се наводе као споменици културе ... „покретни и непокретни или збирке предмета од историјског, археолошког, етнографског и социолошког значаја.“³

Сл. 1. Чардак у Прањанима пре конзервације и рестаурације

Fig. 1. «Čardak», à Pranjanima avant sa conservation et restauration.

Сл. 2. Чардак у Прањанима после конзервације и рестаурације

Fig. 2. «čardak», à Pranjanima, après sa conservation et restauration.

Заштита народног градитељства и — појединачних грађевина и целина — добила је своје место и у програмима рада ICOMOSa, међународне организације за заштиту споменика културе. Секција за заштиту народне архитектуре и сеоских насеља при ICOMOS-у, на многа питања, везана за очување ових споменика, покушала је да добије одговор и на међународним скуповима стручњака.⁴

* Предавање одржано на Саветовању о проучавању и заштити етнографских добара и народног градитељства у СР Србији, Београд 22. и 23. мај 1978. године.

¹ D. Libal, *Méthodes d'analyse des valeurs artistiques des architectures historiques des villes et des villages*, Monumentum SIMS 1966, 54.

² Закон о заштити споменика културе и природњачких реткости Демократске Федеративне Југославије, Служ. лист бр. 54, од 31. VII. 1945. год. I.

У члану 1 стоји: „Сви непокретни и покретни... етнолошки споменици могу бити стављени под заштиту државе“.

³ Закон о заштити споменика културе и природних реткости, Сл. гласник Н. Р. Србије бр. 54, од 27. XI. 1948, год. IV, члан 2.

⁴ Први Симпозијум ICOMOS-а на тему „Очување народне архитектуре“ одржан је у Чехословачкој (Штрбско Плесо и Брно), 1971. године. Сви реферати и закључци објављени су у посебној публикацији »*Monumentorum Tutela Ochrana Pamiatok*« 9, Symposium ICOMOS ČSSR 1971, OBZOR Bratislava 1976. Други Колоквијум са темом „Заштита и оживљавање историјских села угрожених инду-

ИСТОЧНИ ИЗГЛЕД — ЗАТЕЧЕНО СТАЊЕ

Сл. 3. Кушића хан пренет у центар Ивањице

Fig. 3. Han de Kušić (auberge) transféré au centre d'Ivanice.

ИСТОЧНИ ИЗГЛЕД — РЕКОНСТРУКЦИЈА

На првом састанку донета је резолуција у којој се истиче да „народно градитељство чини веома значајан део културног наслеђа и да свака земља има међународну одговорност и морални задатак да посвети бригу његовом очувању и његовом укључивању у савремени живот.“ Донет је и закључак да UNESCO у заједници са ICOMOS-ом изради међународну препоруку овим земљама и чланицама и нечланицама, о

Сл. 4. Качара из села Грбице, саграђена 1850. године, пренета у „Шумадијско двориште“ у Шумарицама у Крагујевцу

Fig. 4. Tonnellerie du village Grbice, construite en 1850 transférée dans la «cour de la Šumadija», à Šumarica à Kragujevac.

неодложној заштити ове врсте културног наслеђа.⁵

стријом, развојем градова и напуштањем традиционалног начина рада у земљорадњи“, одржан је у Грчкој (Солун), 1973. године.

Трећи Колоквијум чија је тема била „Народна архитектура и њена адаптација за потребе савременог живота“ одржан је у Бугарској (Пловдив), 1975. године. Сав материјал одштампан је у MONUMENTUM SIMS, XV—XVI, 1977. Четврти међународни састанак у организацији ICOMOS-а био је посвећен проблемима заштите сеоских насеља и одржан је у Мађарској (Будимпешта и Сомбатели), 1977. године.

⁵ Résolution sur la protection des monuments de l'architecture populaire et de leurs ensembles, Monumentorum Tutela Ochrana Pamiatok 9, Symposium ICOMOS ČSSR 1971, OBZOR Bratislava 1976, 461—464.

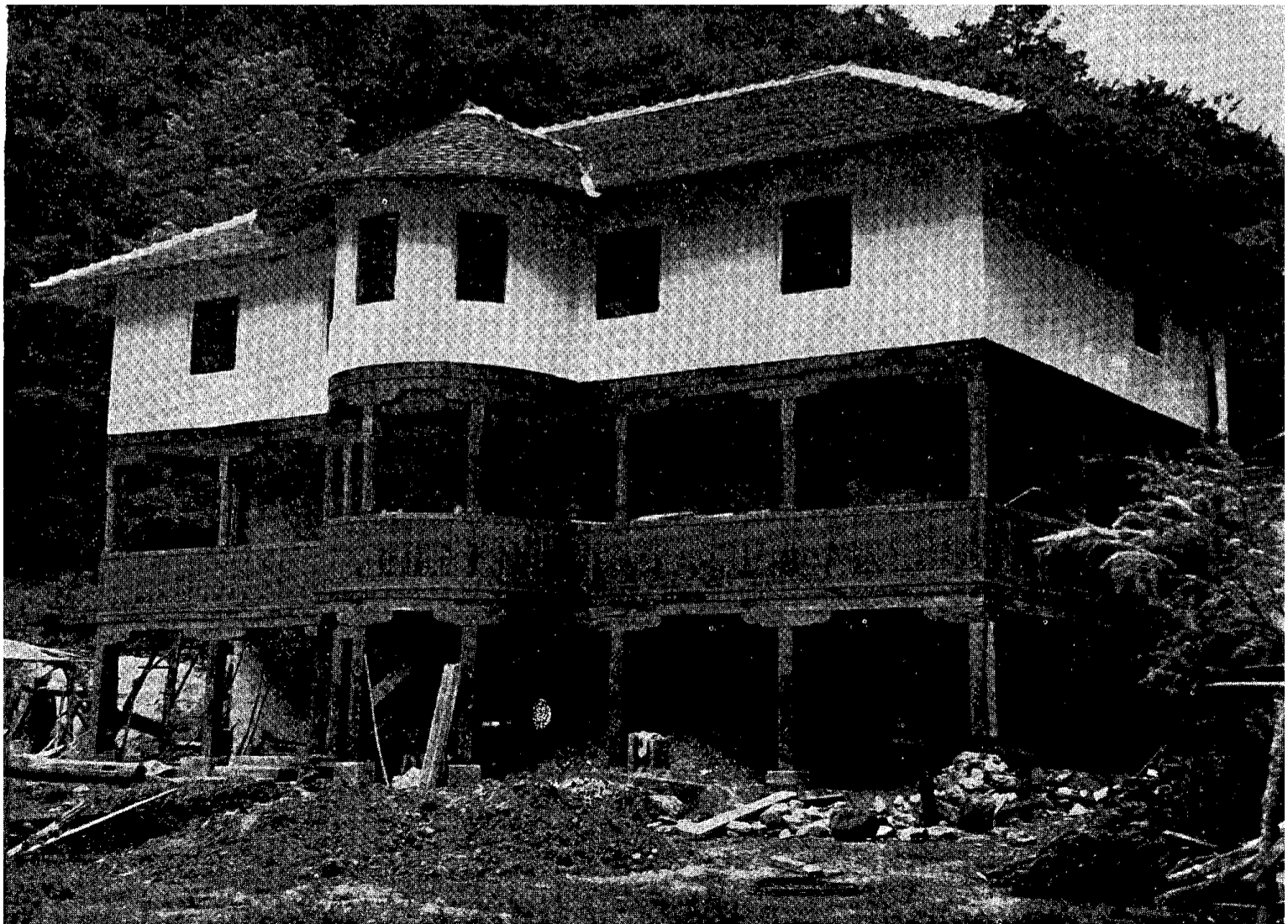

Сл. 5. Конак манастира Милешеве у току конзерваторских радова

Fig. 5. «Konak», (bâtiment hospitalier), du monastère de Mileševa au cours des travaux de conservation.

Сл. 6. Конак Кнеза Милоша у Враћевиници после конзервације

Fig. 6. Konak de prince Miloš à Vračevšnica, après sa conservation.

Међутим, ова схватања споро су се пробијала. Наша служба заштите се обликовала без учешћа етнолога и стога је рад на овом пољу у заостатку у односу на заштиту других споменика. Осим тога, и даље преовлађују стара схватања, да само дела из антике и средњег века заслужују пажњу заједнице, а да је народно градитељство, нарочито сеоско, наслеђе другог реда. Примера ради наводимо да је, још пре десет година, при вредновању споменика културе Србије речено да: „сеоска народна архитектура има више амбијентноетнографску, него споменичку вредност, осим цркава брвнара," иако се даље истиче да „још увек има насеља са најлепшим примерима народног градитељства."⁶

Оваквим схватањима, површним и противуречним мишљењима и „строгошћу" оних који оцењују споменике културе, народно градитељство, које представља антологију заједничког стваралаштва, потиснуто је и занемарено. И тако су споменици народне материјалне културе остали изван организованог рада стручних служби. Тек покоји усамљени подухват њихове заштите може да се забележи.

Такво стање последица је, по речима Б. Рудофског, аутора књиге *Архитектура без архитектата* — „интелектуалне ускогрудости."⁷ Мислимо да је узрока више. Сем овог, то је и стање истраживања као основа за процену вредности. Очигледно, праве, стварне вредности још нису довољно сагледане, а сами стручњаци нису довољно учинили да се те вредности и упознају.

Све нас, данас, у великој мери занима урбани склоп откопаног Царичиног града, Гамзиграда, Лепенског Вира. Зар неће исто тако код наших наследника побуђивати радозналост и склопови сеоских насеља? Очувани склопови типичних облика наших села: збијених и разбијених, несумњиво да ће у будућности имати своју кул-

Сл. 7. Конак у Вољавчи после конзервације

Fig. 7. Konak à Voljavči, après sa conservation.

турноисторијску вредност. Они ће језиком аутентичних и незаменљивих докумената о процесу развоја насеља — у чијем ланцу села чине значајну карику — говорићи о првобитном облику, основном костуру, једном речју, о његовој анатомији. Ти склопови ће исто тако говорити о садржини насеља која је одређивала и начии живота житеља, о породичним задругама, о њиховом распадању на уже породице, што је доводило до цепања окућница на више мањих и до стварања слепих прилаза, затворених улица, ћорсокака. Структурне особености сведочиће о заједничком градитељству, које се успешно прилагођавало природним условима са развијеним смислом за практичност, и о традицији грађења која има дубље корене.

Како сачувати од нагрђивања и пропасти карактеристичне сеоске куће, усамљене или са окућницом, баштом и повртњакком, вајате, млекаре, амбаре, бунаре, воденице, ваљавице, дрвене мостове, плетене ограде, гробља и типична сеоска насеља? Којим бисмо путем, данас, могли најцелисходније да остваримо очување народног градитељства.

У прошлости, Вук је вредновао народне песме и сачувао их је за потомство тиме што их је сакупио и објавио. Оцењене као споменичко наслеђе, преводима су добиле међународну споменичку вредност. Мокрањац је осетио музичку вредност народних песама, прибележио је мелодије и тако их заштитио. Затим су их српска певачка друштва, пре и после другог рата, разносила по нашој земљи и ван ње и свет упознавали са свим културним благом..

И народно градитељство, као материјално стваралаштво, можемо на сличан начин да сачувамо, у студијама, у документацији. Али, ми желимо да га очувамо у облику и на месту у коме смо га затекли. А, то није нимало једноставно, нити лако. Ово наслеђе сачињавају бројне, по типу исте зграде и целине и то отежава њихово издвајање, јер немамо довољно чврстог ослоња за вредновање. Изостала су истраживања, нарочито села у целини, која би задирала дубље и дала доказе за процену њихових вредности. Све се још увек задржава на површним описима. Затим мерила, која су већ устаљена и прихваћена код процене друге врсте културне баштине, за споменике народног градитељства тек почињу да се изграђују и развијају. Литература из области заштите ове врсте наслеђа је знатно сиромашнија, него она која обрађује питања очувања других споменика.

⁶ Сл. М. Ненадовић, *Валоризација споменика културе у СР Србији*, Београд 1969. IV одељак (Материјал припремљен и умножен поводом израде просторног плана СР Србије).

⁷ В. Rudofski, *Arhitektura bez arhitekata, Kratki uvod u arhitekturu bez pedigreea*, Predgovor (prevела sa engleskog Sv. M. Maksimović). Beograd 1976.

Сл. 8. Конак манастира
св. Јована Богослова у
Поганову после конзер-
вације и рестаурације

Fig. 8. Konak du mo-
nastère Sant Jean le
théologien, à Poganovo,
après les travaux de
conservation et de re-
stauration

Изворни материјал од којег су грађене куће и привредне зграде није дуготрајан и неминовно захтева измене. А ту се поставља питање обраде новог материјала на начин како су радили нешколовани градитељи и којих више нема.

Како продужити живот издвојеном и заштићеном споменику, јер без нове намене он пропада. Стална брига и одржавање је неопходна. Како и на који начин да се уклопи у савремене потребе?

Једну од могућности заштите споменика народног градитељства пружа сеоски туризам, у чијем оквиру они могу добити погодну намену. Светски туризам, као привредна грана умногоне се заснива на повезивању са историјским споменицима, и то како са старим градовима, бурговима, дворцима тако и са малим насељима. Исто тако, у нашем туризму, њиховим коришћењем створила би се и материјална подлога да се сеоске куће, и појединачно и у скуповима, па и читава насеља чувају и одржавају.

Даљу будућност ових споменика видимо у мењању привредног карактера сеоских насеља. Када Србија добије, од чисто пољопривредних

насеља и друга привредна језгра, у таквим селима сачувано наслеђе имаће изузетну привлачност. Споменици ће, сем угоститељске, добити и друге разноврдне примене: образовну, културну и културно-забавну. А онда ће се њихово деловање непосредније осетити и у савременом животу.

Осим тога, ниједно наслеђе није толико уско везано за очување природне животне средине као ово о коме овде говоримо. Очигледно је да се очување споменика народног градитељства и очување природне околине и предела не може да решава одвојено.

У Србији је већ 1947. године — годину дана пре објављивања првог републичког закона о заштити — основан Завод за заштиту и научно проучавање споменика културе.

Године 1950. основан је Савезни институт за заштиту споменика културе са седиштем у Београду (касније назван Југословенски) који

Сл. 9. Конак уз сеоску цркву у Селанима пре заштитних радова

Fig. 9. Konak près de l'église du village à Seljani, avant les travaux de protection.

Сл. 10. Конак у Селанима после конзервације и рестаурације

Fig. 10. Konak à Seljani après sa conservation et restauration.

Сл. 11. Село Мађаре (Прешево). Кућа са спољним степеништем које воде на затворени трем и спрат — дворишна страна

Fig. 11. Village Madjare, (Preševo), maison avec escalier extérieur qui mène à un portique fermé à l'étage, — côté cour.

је, после двадесет и две године постојања, припојен, 1972. године, Републичком заводу за заштиту споменика културе.

Током последње деценије основани су заводи у Нишу, Крагујевцу и Краљеву, са задатком да се брину за културно наслеђе својих региона, док се Завод града Београда стара о очувању споменика града и његовог подручја. Тако данас, службу заштите у Србији сачињавају пет завода за заштиту културних добара.

Покушаћемо да, колико је то могуће, дамо осврт на досадашњи рад ове службе на споменицима народне материјалне културе.

Од почетка свога рада, према условима и могућностима, заводи су се били усмерили на заштиту појединачних здања, од којих су конаци у Врању, Чачку, Краљеву, Крагујевцу, Зајечару и Београду чинили већину.⁸ Они су конзервисани, рестаурисани и скоро сви адаптирани за музеје. Сем конака, конзервисане су и рестаурисане куће у градовима, као што је Мокрањчева кућа у Неготину, кућа породице Христић у Пироту у којој је смештен музеј Понишавља, кућа Боре Станковића у Врању и стара општина, звана Кула, у Власотинцу. Кућа, звана Чесни дом Михајловића у Обреновцу и Манакова кућа и кафана „Знак питања“ у Београду оспособљене су за даљи живот. Заштитни радови на два кућама из 19. века у Крушевцу и Рашког музеја у Новом Пазару су завршени, а да би се Амирагин хан у истом граду трајно заштитио, извршено је обезбеђење конструкције грађевине и у току су радови на уређењу његове унутрашњости да би се оспособио за коришћење.⁹

Од зграда у селима, познати Хан у Сопоту је пре више од две деценије конзервисан и рестауриран.¹⁰ Недавно су завршени заштитни радови на чардаку кнеза Милоша у Горњој Добрињи.¹¹ Родна кућа Димитрија Туцовића је поправљена и опремљена као меморијални музеј. Кућа у селу Грабовцу, у којој је рођен Стеван Синђелић, исто тако је оспособљена за даљи живот. Позната кућа кнеза Милоша у селу Горњем

⁸ И. Здравковић, *Рестаурација и адаптација старих зграда у Србији из прве половине XIX века с посебним освртом на конак Господар Јеврема Обреновића у Чачку*, Зборник заштите споменика културе XI, Београд 1960, 375.

⁹ Р. Станић, *Делатност завода за заштиту споменика културе у Краљеву од 1965. до 1975. године*, Рашка Баштина I, Краљево 1975, 330.

¹⁰ Б. Којић—И. Здравковић, *Стари хан у селу Сопоту*, Музеји 3—4, Београд 1949, 139—141.

¹¹ Марија Домазет, *Чардак кнеза Милоша у Горњој Добрињи*, Рашка Баштина I, Краљево, 1975, 257—262.
Р. Станић, *Чардак кнеза Милоша Обреновића у Горњој Добрињи код Пожеге*, Рашка Баштина I, Краљево 1975, 325.

Сл. 12. Село Мађере (Прешево). Кућа са спољним степеништем и затвореним тремом — главна страна

Fig. 12. Village Madjere, (Preševo), Maison avec escalier extérieur qui mène à une galerie fermée à l'étage, — côté principal.

Црнућу је реконструисана 1954,¹² а Вукова кућа у Тршићу је из темеља обновљена још 1933. године.¹³

Неколико привредних и мањих зграда друге врсте је премештено на ново место. Тако је учињено са чувеним Вајатом Љубе Ненадовића, чардацима, тј. собрашицама из Прањања и Бреснице у западној Србији који су на новом месту конзервисани (сл. 1 и 2).¹⁴ И две куће из села Голубиња у Ђердапу, карактеристичне за овај крај Србије, спасене су преношењем. Познат по лепоти своје архитектуре, Кушићахан, који је деценијама сачекивао кириције на путу за Ивањицу, припремљен је за преношење (сл. 3).

Идеја да се споменици народног градитељства могу најбоље да сачувају на отвореном простору у тзв. етнопарковима, полако се и код нас остварује. У том циљу, Народни музеј у Пожаревцу одабрао је неколико грађевина и пренео на место познато под именом Тулба, које већ сада чине језгро будућег регионалног етнопарка. Завод за заштиту споменика културе у Крагујевцу пренео је у спомен-парк Шумарице из села Грбице качару из 1850 (сл. 4), и млекар из 1860. године. Затим кош са тремом из села Борче и вајат из Кнића за које становништво ових села тврди да су изграђени око 1880. године.¹⁵ Они су распоређени у дворишту шумадијске куће које је — захваљујући посебним условима — настало ове године скоро преко ноћи, као језгро етнопарка овог дела Србије.

Заштићене су цркве брвнаре којих има највише у западној Србији. Велики број је оспособљен за даљи живот са истом наменом.¹⁶ Оне, које су оцењене као посебно вредне и значајне, предложене су да се унесу у списак културних добара од изузетног и великог значаја за нашу републику. То су Покајница код Велике Планае, гробљанска црква у Рачи Крагујевачкој, затим цркве у Такову, Миличиници, Вранићу, Кућанима, Радијевићима и црква у селу Цветке са старим гробљем. У овај списак уписаће се и црква брвнара са старим гробљем и собрашицама у Доњој Јабланици на Златибору, као и собрашице у црквеној порти села Лужнице код Крагујевца.

Многи манастирски конаци су конзервисани и рестаурисани — Милошев конак у Милешеву, (сл. 5), Студеници, Љубостињи, конак кнеза Милоша у Враћевшници, (сл. 6), конак у Вољавчи (сл. 7) и (конак у Боговађи, познат по томе што је у њему заседао Првитељствујушчи

Сл. 13. Село Брњаре (Пчиња). Кућа над подрумом са тремом на спрату и отвореним ајатом у приземљу

Fig. 13. Village Brnjare (Pčinja). Maison sur une cave avec une galerie à l'étage et un «ajaj» ouvert au rez-de chaussée.

Сл. 14. Село Клашњице (Врање). Кућа на стрмом земљишту са тремом над подрумом

Fig. 14. Village de Klačnjice (Vranje). Maison sur un terrain escarpé avec une galerie au-dessus de la cave.

¹²Б. Којић, *Кућа кнеза Милоша у селу Горњем Црнућу*, Музеји 2, Београд 1949, 143—144; *Сеоска архитектура и руризам*, Београд 1958, 55.

¹³Р. Марковић, *Вукова кућа у Тршићу, како је дошло до њене обнове*, Вуков сабор у Тршићу (Београд) 20. септембра 1970. бр. 1 стр. 7.

С. Ристановић, *Вуков завичај*, Обнова Вуковог огњишта, Тршић 1974, 57.

¹⁴Р. Станић, *Нав. рад*, 331.

¹⁵Б. Радић, *Етнопарк у Крагујевцу* (рукопис).

¹⁶Д. Ст. Павловић, *Стање и заштита црква брвнара у Србији*, ЗЗСК XI, Београд 1960, 377; *Цркве брвнаре у Србији*, Београд 1962. РЗЗСК Саопштења V.

Сл. 15. Село Горње Жапско (Врање). Кућа над подрумом са развијеним тремом званим „чардак“.
Fig. 15. Village Gornje Zapsko (Vranje). Maison sur une cave avec une large galerie appelée «čardak».

Совјет. Обновљени су мали конак манастира св. Јована Богослова у Поганову (сл. 8) и конак уз сеоску цркву у Сељанима код Пријеполја (сл. 9 и 10).

Поред споменика на којима су предузимане мање или веће заштитне мере и на којима су изведени радови, у регистар споменика културе Србије уписани су и они који су само административно заштићени. Осим стамбених зграда, ту су покоја сеоска школска зграда,

Сл. 16. Село Обличка Сена (Врање). Улица коју су образовали ограде дворишта и зидови кућа
Fig. 16. Village Oblička Sena (Vranje). Rue formée par les clôtures des cours et les murs des maisons.

амбар, чесма, пивница, усамљени надгробни споменик или цела сеоска некропола, као што је Борач код Кнића, и покоје цело сеоско двориште, као што је окућница у селу Бастав крај Осечине. За њих постоје решења, што значи да су увршћени у споменичко наслеђе, али никакве друге мере заштите нису биле предузимане.

Од целина споменичког значаја градског карактера издвојене су занатско-трговачка чаршија звана „Тешњар“ у Ваљеву, чија аутентичност неће моћи још дуго да се одржи, затим, део чаршије зван „Грчки шор“ у Крушевцу, стара чаршија у Новом Пазару и део Гроцке, тј. грочанска чаршија.¹⁷

Две целине, везане за две значајне личности наше ближе прошлости, наше историје и културе, Карађорђа и проту Матију Ненадовића — Топола и Бранковина — предложене су да се уведу у списак културних добара од изузетног и од великог значаја за нашу републику.

Да ли ће њихово уписивање у спискове допринети да им се посвети заслужена брига заштите, то ће будућност показати.

Сеоска насеља споменичког значаја, села у целини или њихови делови, нису била дуго обухваћена радом завода за заштиту споменика културе. Увидевши ту празнину, некадашњи Савезни, касније Југословенски институт за заштиту споменика културе почео је пре две деценије да истражује могућности за решавање многобројних питања њиховог очувања. Као прво, свој програм рада проширио је истраживањем сеоских целина и установљавањем њихових споменичких вредности, а потом је на многим стручним скуповима указивао на неопходност тога рада.¹⁸

Уобичајено упознавање села узгредним обиласцима, сазнањима из старије литературе или обавештењима испитивача других струка, није никако могло да пружи јасну представу о њиховим споменичким вредностима. Да би се добио увид у стање градитељског наслеђа сео-

¹⁷ Гроцка, споменичко наслеђе, Саопштења 10, Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд 1970, 16.

¹⁸ Саветовање о проблемима заштите етнолошких споменика одржано 14, 15 и 16. IV. 1960. у Чачку, ЗЗСК XI, Београд 1960. 353—388. *Prvo Jugoslovensko savetovanje sa temom »Urbanizam i zaštita spomenika kulture«*, одржано од 19. до 24. новембра 1962. у Сплиту, ЗЗСК XIV, Београд 1963. 77—196. Н. Пешић—Максимовић, *Istraživanje spomeničkih vrednosti srednjovekovnog sela Trg* (претходно саопштење), ЗЗСК XVII, Београд 1966, 83—92; *O metodi istraživanja spomeničkih vrednosti seoskih celina*, ЗЗСК XIX, Београд 1968; 105—118. *Rešavanje pitanja očuvanja etnoloških spomenika*, ЗЗСК XX/XXI, Београд 1970/71, 81—92.

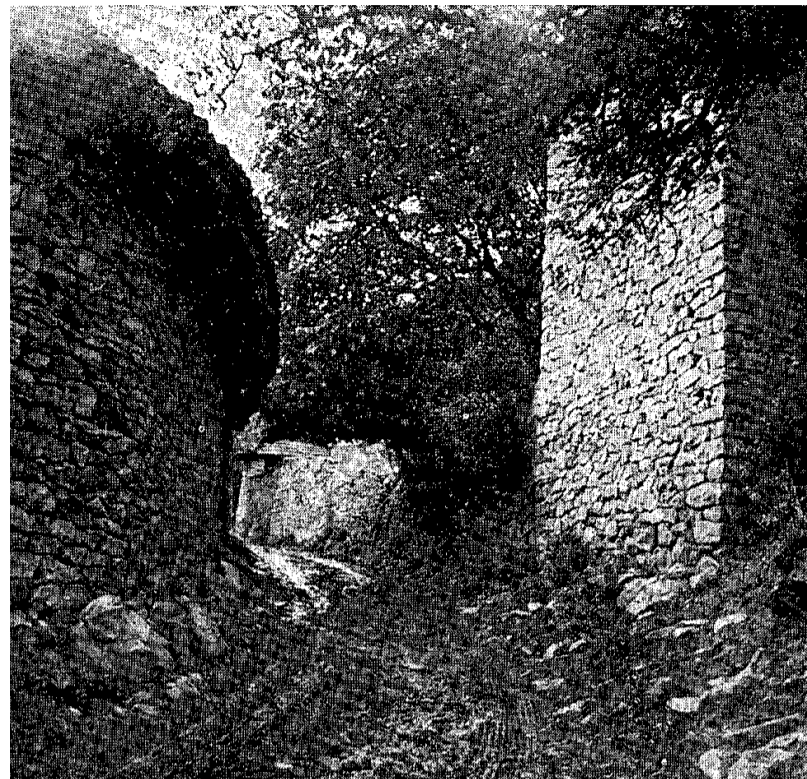

ских насеља и избегле грешке — да се брине за мање вредне али познате целине, а непознате, можда значајније, занемарујемо — било је предузето систематско упознавање села у појединим регионима Србије. Овај рад назван је *претходним вредновањем* споменичког наслеђа. Тако је истраживање села у циљу претходног вредновања обављено у околини Студенице и у Ресави. Републички завод је наставио са истраживањем у источној Србији у околним селима Зајечара, Књажевца, и у Бабушници, где је издвојио село Звонце, а у Запаљу село Гркињу.

Завод у Краљеву, у склопу упознавања осталог споменичког фонда, забележио је и сеоска насеља и указао је на неколико очуваних села, као што су Јавор код Новог Пазара, Врбово код Пријепоља, Штитково код Нове Вароши и Ерчеге код Ивањице.

Попис села београдске околине обавио је Завод града Београда а Завод у Крагујевцу, током десетогодишњег постојања, обрадио је народно градитељство у седам својих општина. И Завод у Нишу није изостао, рекогносцирао је, у склопу рада на осталом споменичком фонду, и појединачне зграде народног градитељства и насеља у окодини Ниша, у Кривељу и у Куршумлији. Као изузетно вредне целине издвојене су пивице у Рајцу и у Штубику, у Неготинској Крајини, и село Житни Поток код Прокупља.

Међутим, врло често, скоро редовно, захтеви за финансирање задатака ове врсте нису усвајани, а уколико и јесу, онда су додељена средства била недовољна за темељнији подухват. Тиме су заводи били онемогућени да обаве и основни задатак *као што су: систематска евиденција, израда документације и процена вредности*. Још увек не постоји преглед расположивог фонда, нити се зна његова вредност. Избор се врши, мање или више, *ad hoc*, од случаја до случаја.

Сл. 17. Село Мечковац (Врање). Амбар од дрвене грађе са оградањем тремом

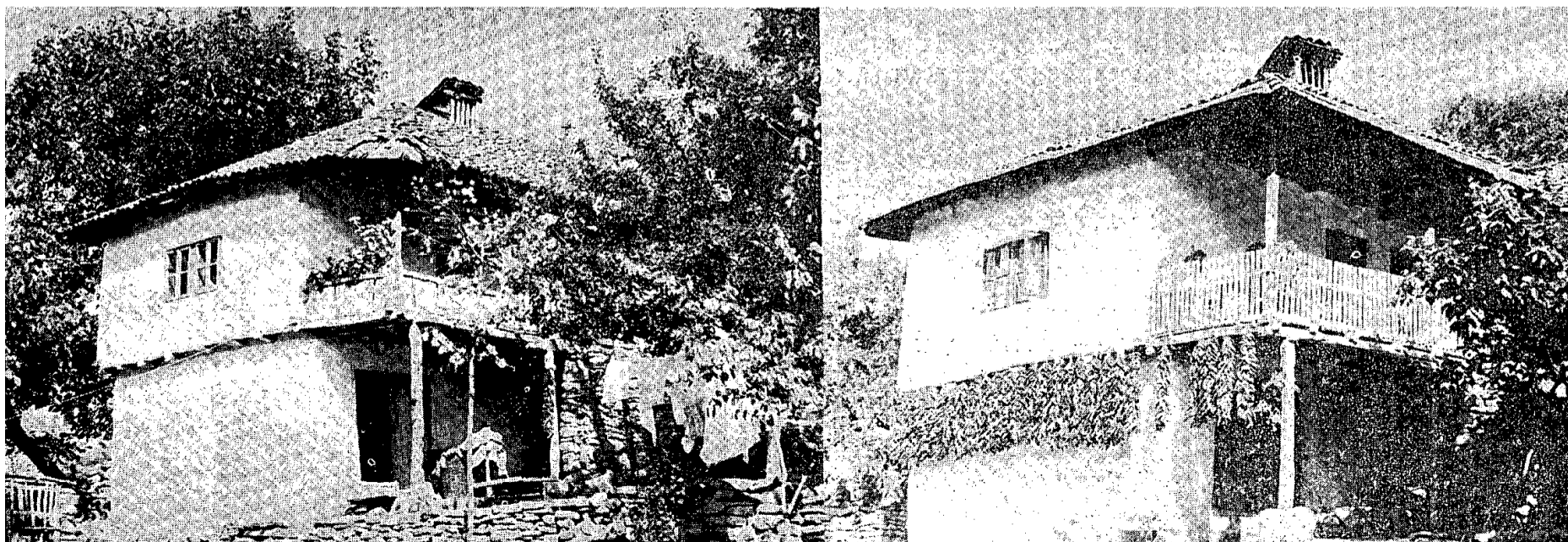
Fig. 17. Village Mečkovac (Vranje) Grenier construit en bois avec une galerie close.

У низу разлога, оправданих или неоправданих, који су довели до запостављања заштите споменика народног градитељства, свакако је и стање истраживања овог наслеђа и неодговарајућа методологија која се у том раду примењује. Али, исто тако и недостатак стручњака.

Републички завод, четврт века, у својој стручној структури није имао етнолога који је по свом опредељењу позван, у првом реду, да се брине за споменике народне материјалне кул-

Сл. 18. Село Буштрање (Врање). Две истоветне куће у једном дворишту

Fig. 18. Village Buštranje (Vranje). Deux maisons identiques dans une cour.

Сл. 19. Село Градња (Врање). Надгробни споменик на гробљу поред сеоске цркве

Fig. 19. Village Gradnja (Vranje). Pierre tombale au cimetière près de l'église du village.

туре, док је у Југословенском институту био само један: Тек оснивањем нових завода број етнолога у заштити се повећао, мада је и даље недовољан и несразмеран у односу на друге стручњаке.

Једнострано би било наше схватање очувања овог наслеђа када бисмо се залагали да на том послу раде само етнологзи. Природа споменика народног градитељства и сложеност проблема њиховог очувања захтевају сарадњу стручњака разних струка, а нарочито етнолога и архитекте. Међутим, таква сарадња, осим у изузетним случајевима, ретко је остваривана, јер није примљена као принцип рада.

Као што се види, исходи су сасвим скромни и ми не можемо бити задовољни садашњим стањем.

Да би се надокнадило пропуштено, први и неодложан задатак службе заштите у Србији јесте предузимање систематског истраживања и евидентирања овог споменичког наслеђа. А да би се вршило истраживање и откривање споменика народног градитељства и извршила стручна процена њихове вредности — неопходан је и већи број стручњака.

Да подигнемо свест о вредности и значају овог наслеђа, за које се често чује да је одраз наше примитивности и сиротиње, можемо једино путем образовања.

Ту би нам могли помоћи телевизија и радио, ако би у своје програме унели и једну нову тему — заштиту народне материјалне културе и стваралаштва. Тако би и они у најудаљенијим крајевима, и не само они, сазнали које старе куће, плевне, амбаре, кошеве и вратнице треба чувати и због чега, а не да их се стиде.

* *

Завршавајући ова излагања, обавезни смо да кажемо, да се ипак стање мења у корист заштите споменика народног градитељства и стручних служби. Од пре две године почела су да се улажу већа, мада још увек, скромна, средства која су омогућила истраживање ове врсте споменичког наслеђа у најјужнијем делу Србије, иначе потпуно необрађеном подручју са ове тачке гледишта.¹⁹

Стручњаци из завода за заштиту споменика културе Србије, изузев Завода града Београда — етнологзи, архитекте и историчар — сачињавали су екипу која је, по претходно утврђеном плану и методу рада, кренула у обилазак села у најнеразвијенијим општинама Прешева, Трго-

¹⁹ У 1976. и 1977. години, Комисија за заштиту културних добара при Заједници културе СР Србије одобрила је 120.000 динара за рад на евиденцији, вредновању и изради документације споменика народног градитељства у региону јужне Србије. Ову акцију организовао је Републички завод за заштиту споменика културе, а у њој учествују и стручњаци из Завода Ниша, Крагујевца и Краљева.

Сл. 20. Село Бранковци (Босилеград). Кућа „моравског типа“ са развијеним чардаком на спрату

Fig. 20. Village Brankovci (Bosilegrad). Maison du «type moravien» avec une large «čardak», à l'étage.

вишта, Бујановца, Босилеграда, Црне Траве, ВладичинХана, Сурдулице и Врања.

У два наврата екипа од 6 чланова обишла је за 40 дана 180 села. Од села до села, од куће до куће прегледана су сва здања, фотографисана, прикупљени најопштији подаци — етнолошки и историјски — о градитељском наслеђу овога краја, а посебно за сваки издвојени објекат или целину обрађен је анкетни лист.²⁰

Често се чује да је у нашим селима нестало старих објеката, да скоро нема више шта да се тражи на терену. Међутим, ови крајеви су нас уверили у супротно. У планинским деловима Прешева, у познатом и тешко приступачном Карадагу и у Пчињи, услови живота остали су до данас скоро неизмењени, па и градитељ-

ство. Скоро све стамбене зграде и привредни објекти — грађени у времену од ослобођења Турака до другог светског рата истог су типа, обликовани по старом узору и од истог су материјала (сл. 11—20).

Стога смо и могли да евидентирамо 140 објеката и из тог богатог материјала издвојимо три целине и 20 објеката, који су већ у овој фази рада, коју смо назвали претходно вредновање, могли да се означе као споменички значајни.

²⁰ Да бисмо постигли прикупљање, што је могуће више, једнообразних података, сачињена је анкета. састављена од три листа. Поред података уцртана је основа објекта или (ситуација) целине, коју су касније допуниле фотографије, контакткопије, изглед објекта и неких карактеристичних детаља.

Moyens de protection des monuments de la culture matérielle nationale

NADEŽDA PEŠIĆ-MAKSIMOVIĆ

Dans la large compréhension qui s'est manifestée après la guerre pour les monuments de la culture et la révision de l'échelle de leurs valeurs dans cet héritage monumental, se rangent aussi les oeuvres de la culture matérielle et de la force créatrice populaire.

Cet héritage, que pour sa simplification nous appelons «ethnographique ou ethnologique», a reçu, — par la première loi sur la protection des monuments historiques promulguée dans le pays tout suste libéré — aussi égalité légale avec les autres monuments culturels.

En même temps, on fonda en Serbie, l'Institut républicain pour la protection et les recherches scientifiques des monuments culturels, ayant pour tâche de pourvoir à la sauvegarde de toute sorte d'héritage culturel. Au cours des trois décades écoulées, on fonda encore quatre instituts, de façon qu'aujourd'hui, sur le territoire restreint de la Serbie proprement dit (soit la Serbie sans les provinces autonomes) cinq institutions spécialisées pour la protection opèrent. Néanmoins, les efforts actuels, travaux et résultats, — afin de conserver les monuments d'architecture populaire, — considéré d'un point de vue critique, ne peuvent nous satisfaire. Une des raisons pour un tel état des choses est que les vieilles idées que seulement les «grands» monuments d'architecture et d'art d'un passé très lointain méritent l'attention de la communauté, sont restées très longtemps valables. Ceci se refléta aussi sur la distribution des sommes d'argent qui étaient toujours minimales, et par ce fait les institutions étaient empêchées d'entreprendre des actions systématiques et de longue haleine, ce qui fit que forcément le travail était réduit à des solutions sporadiques de quelques problèmes. A côté du petit nombre d'ethnologues

employés dans la protection, les experts d'autres spécialités également ne purent satisfaire aux besoins du travail dans cette catégorie d'héritage monumental. C'est donc ainsi, que presque imperceptiblement le souci de la protection de la culture matérielle populaire a été mise à l'écart.

La voie réelle pour la solution des nombreux problèmes spécifiques, soit la protection de l'architecture populaire (ou nationales), in situ, peut être de toute façon trouvée dans les efforts à déployer par notre communauté, afin de préserver le milieu naturel vital. De même en l'attachant à la branche économique contemporaine, très actuelle d'ailleurs, le tourisme villageois.

Sur le plan professionnel, s'appliquer à ce que soit continué le travail systématique sur les aspects fondamentaux de la protection: inventaire, valorisation et l'élaboration de la documentation des objets et des ensembles qui se sont conservés jusqu'à nos jours. Il est indispensable, pour habiliter et assurer un futur cadre de spécialistes, d'initier des cours dans le domaine de la protection, en premier lieu à la chaire d'ethnologie.

Par une instruction générale, à commencer par l'école primaire, les écoles de l'enseignement du second degré ou écoles secondaires, jusqu'aux écoles supérieures, à l'aide de puissants moyens de communications, la radio et la télévision, nous aideront à ce que ce trésor insuffisamment notoire et non valorisé, soit mieux connu et plus apprécié. L'auteur a illustré à la fin son engagement pour des recherches systématiques et les études pour ce genre d'héritage de monuments culturels, par des diapositives de monuments, qui ont été relevés sur le terrain dans la région de la Serbie du sud.